نامه اعمال

مقدّمه

قیامت از دیدگاه قرآن دو مرحله دارد: یک مرحله، مرحلهٔ برچیده شدن مدرسهٔ دنیا است که این دوران تمام می‌شود. مرحلهٔ دوم برپایی قیامت با دمیده شدن در صور دوم است. در مرحلهٔ دوم چندین حادثه رخ می‌دهد که همهٔ این حوادث به صورت فهرست‌گونه در آیات آخر سورهٔ مبارک زمر آمده است:

همگان از قبرها برمی‌خیزند؛ زمین به نور پروردگارش روشن می‌شود؛ کتاب را قرار می‌دهند و سپس پیامبران و شاهدان را می‌آورند؛ در محضر آنها قضاوت برحق انجام می‌شود و سپس اعمال را بازمی‌گردانند و آنگاه مقدمات روانه شدن به سوی جهنم و بهشت را برای کفار و اهل تقوی فراهم می‌کنند.

در ادامه به بررسی لفظ «کتاب» در قرآن کریم می‌پردازیم:

قرار دادن کتاب در قیامت

در قرآن کریم آیات بسیاری دربارهٔ «کتاب» در قیامت آمده است:

﴿ وَوُضِعَ الْكِتابُ﴾

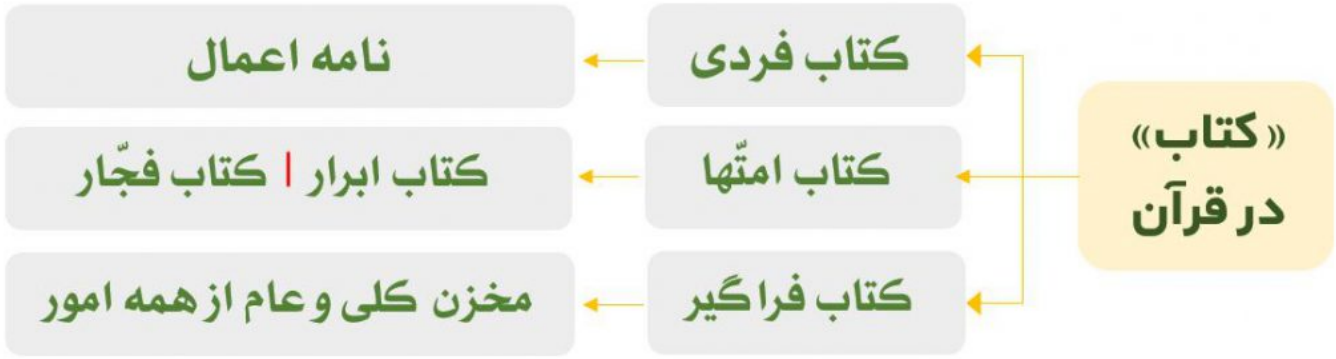
کتاب را قرار می‌دهند.

در این آیات از سه کتاب سخن به میان آمده است که عبارتند از:

1ـ کتاب فردی که همان پروندهٔ افراد است.

2ـ کتاب امتها؛ که به صراحت از آن یاد شده است.

3ـ کتابی کلی که در این آیه و آیه‌ای دیگر از آن سخن گفته شده است.

در روایات اسلامی دربارهٔ مسألهٔ کتاب در قیامت، به ویژه کتاب فردی، بسیار نقل شده است و دانشمندان علم کلام نیز به آن اهمیت ویژه‌ای داده‌اند؛ چنان‌که علامه‌حلی (ره) می‌فرماید:

﴿ وَيَجِبُ الإقرارُ بِكُلِّ ما جاءَ بِهِ النَّبِيُّ (ص)، فَمِنْ ذَلِكَ ... وتَطايُرُ الكُتُبِ لإمكانها وقَدْ أخْبَرَ الصّادِقُ بِها فَيَجِبُ الاعترافُ بِها﴾ .[1]

واجب است که به هرچه که پیامبر اکرم (ص) آورده است، اقرار شود و از این قبیل است طیران نامه اعمال مردم؛ زیرا آنها امکان‌پذیر است و خبردهنده‌ای راستگو از آنها خبر داده است. پس تصدیق آنها واجب است.

با توجه به اهمیت مسألهٔ کتاب در قیامت به توضیح مختصری پیرامون کتابهای سه‌گانهٔ مذکور می‌پردازیم:

1. نامه اعمال
قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ⋆ كِراماً كَاتِبِينَ ⋆ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ﴾ [2]

با آنکه جمعی [از فرشتگان] بر شما نگهبان و مراقب‌اند، گران‌مایه نویسندگانی هستند که از اعمال شما نسخه برمی‌دارند، آنچه را انجام دهید، می‌دانند و می‌شناسند.

در این آیات به صراحت از حضور فرشتگانی در کنار آدمیان سخن رفته است. فرشتگانی مراقب، برای نیت و اعمال، فرشتگانی دانای بر هر رفتاری که از آدمیان سرزند.

اما در قرآن کریم و روایات اسلامی سخن از این محدوده فراتر رفته و اطلاعاتی گسترده دربارهٔ نامه اعمال انسان، در اختیار اهل ایمان قرار گرفته است که در اینجا به پاره‌ای از نکات قرآنی در این زمینه اشاره می‌کنیم:

﴿ وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیَامَةِ كِتَاباً یَلْقَاهُ مَنْشُورا * اقْرَأْ كِتابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْیَوْمَ عَلَیْكَ حَسِیباً * مَّنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا یَهْتَدِی لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا یَضِلُّ عَلَیْها وَلا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِینَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً﴾ [3]

هر انسانی را پرونده‌اش را به گردنش الصاق می‌کنیم و در روز قیامت کتابی را برای او بیرون می‌آوریم که آن را گشوده می‌بیند. [بدو گفته می‌شود:] «خودت کارنامه‌ات را بخوان، کافی است که امروز خود حسابرس خویش باشی.» هر کس [در رهگذر دنیا] راه خود را بیابد و از آیات خدا رهیاب شود، به سود خود هدایت شده و هر کس به گمراهی می‌رود، تنها به زیان خود گمراه گشته است. هیچ حمل‌کننده‌ای بار [گناه] دیگری را بر دوش نمی‌کشد. ما هرگز تا رسولی نفرستیم، عذابی نخواهیم کرد.

در این آیات نکات فراوانی آمده است که از آن میان نکات زیر به بحث نامه اعمال آدمیان مربوط است:

1ـ هر انسانی طائری دارد و این طائر برگردن او است.

2ـ در روز قیامت نامه اعمال انسان خارج و باز می‌شود.

3ـ نامه اعمال خواندنی است و خطایی در آن نیست؛ به گونه‌ای که خود شخص می‌تواند با خواندن آن حسابگر

خویش باشد.

4ـ نتیجهٔ خواندن نامه اعمال و محاسبهٔ این پرونده این است که عده‌ای می‌فهمند که به راه هدایت الهی گام نهاده‌اند و جمعی دیگر درمی‌یابند که در گمراهی بوده‌اند و نتیجه هر دو گروه عاید خودشان شده است.

5ـ در این محاسبه گناه کسی را بر دوش دیگری نمی‌گذارند.

6ـ این محاسبه بر محور آموزه‌های پیامبران الهی است و تا پیامبر فرستاده و دین خدا ابلاغ نشود، مسئولیتی که مستوجب عذاب الهی گردد، در کار نخواهد بود.

با توجه به این نکات و نکات مطرح‌شده در سایر آیات مربوط به این موضوع، چند پرسش دربارهٔ نامه اعمال پیش می‌آید که در ادامه به این پرسش‌ها و پاسخ آنها می‌پردازیم.

الف ـ طائر چیست؟
طائر به معنای پرنده است. روشن است که کاربرد آن برای نامه اعمال از روی مجاز و کنایه‌گویی است. این واژه کاربرد دیگر هم دارد که به معنای سرنوشت‌ها در دنیا است؛ گویا سرنوشت هر انسانی پر می‌زند و می‌گردد تا بر سر او فرود آید. این سرنوشت هم می‌تواند مبارک باشد و هم شوم؛ مانند کبوتر نامه‌بر که گاه خوش‌خبر است و پیام شادی دارد و گاه بدقدم که پیام شوم می‌آورد.

جالب است بدانیم که قرآن کریم در سه مورد، طائر را به همین معنا به کار برده است: یک مورد هنگامی که خدای سبحان قوم ثمود را به قحطی گرفتار کرد و آنها این مشکل را به حضرت صالح نسبت دادند:

﴿ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَن مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ﴾ [4]

گفتند: «ما به تو و پیروانت فال بد می‌زنیم.» صالح گفت: «طائر شما نزد خدا است؛ واقعیت این است که شما گرفتار ابتلا و امتحان شده‌اید.»

مورد دوم دربارهٔ حضرت موسی (ع) است که فرعونیان، هنگام گرفتاریها و بلایا، قدم حضرت موسی (ع) و همراهان او را شوم می‌انگاشتند و آن گرفتاری را به آنها نسبت می‌دادند:

﴿ أَلا إِنَّما طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ﴾ [5]

بدانید که طائر این قوم نزد خدا است، ولی بیشتر آنها نمی‌دانند.

هر دو آیهٔ بالا طائر اقوام را نزد خداوند می‌داند؛ به این معنا که هر تقدیر بدی که برای آنان مقدر شده است، توسط خداوند رقم خورده و قضای الهی است.

مورد سوم در سورهٔ یس است. اقوام متخلف به رسولان الهی می‌گفتند:

﴿ قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِن لَّمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذابٌ أَلِيمٌ﴾ [6]

گفتند: «ما وجود شما را به فال بد می‌گیریم. اگر از راه خود دست برندارید، شما را سنگسار می‌کنیم و شکنجه و عذاب سختی را از ما خواهید دید.»

و باز پیامبران همان موضع را در برابر آنها اعلام کردند:

﴿ قالُوا طائِرُكُم مَعَكُمْ أَئِن ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ﴾ [7]

گفتند: «طائر شما با خودتان است؛ واقعیت این است که شما قومی مسرف هستید [و از این رو مورد خشم خدا واقع شده‌اید].»

در این آیات، دفتر سرنوشت انسانها، طائر نامیده شده است، در حالی که در آیهٔ مورد بحث ﴿ وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَاباً يَلْقَاهُ مَنْشُوراً﴾ [8] سخن از نامه اعمال آدمیان است؛ از این رو این پرسش پیش می‌آید که آیا منظور از طائر نامه اعمال است، یا دفتر سرنوشت؟

پاسخ این است که منظور از طائر هر دو مورد است؛ به این معنا که خدای رحمان در زندگی دنیا دو کتاب را با انسان همراه کرده و به گردن او الصاق نموده است. این دو کتاب عبارتند از:

1ـ دفتر سرنوشت که حوادث دنیایی او در آن رقم خورده است و گویا پرواز می‌کند و به سوی مقدرات می‌رود و آدمی را به دنبال خود می‌برد تا در دست تقدیر قرار گیرد.

2ـ نامه اعمال انسان که آنچه از خیر و شر انجام می‌دهد، در آن درج می‌شود. اما نکتهٔ شایان توجه این است که این نامه اعمال در روز قیامت، طائر و دفتر سرنوشت انسان خواهد بود و در آن روز بر اساس مندرجات آن، پر می‌کشد و به سوی رحمت الهی و یا به سوی منطقهٔ عذاب خواهد رفت.

در آیهٔ بالا، که به هر انسانی، طائری نسبت داده است که بر گردن او الصاق شده است، به زیبایی از هر مسأله سخن رفته است؛ سرنوشت دنیایی و سرنوشت آخرتی؛ با این تفاوت که سرنوشت دنیایی انسان از طرف خدای رحمان برای آزمون و گاه برای تشویق و تنبیه او رقم می‌خورد، ولی سرنوشت آخرتی وی، همان اعمال دنیایی او است که خداوند مقدرات وی را بر اساس آن تعیین می‌کند.

خلاصه‌اینکه بر گردن هر انسانی، گذشته از کتاب و سرنوشت، دفتری برای درج اعمال او الصاق شده است.[9]

ب ـ چگونگی تنظیم نامه اعمال

نامه اعمال انسان در قرآن کتاب نامیده شده است و کتاب به معنای محل ثبت و درج است. همهٔ اعمال انسان در نامه اعمال وی ثبت و بایگانی می‌شود. اما پرسش این است که این نسبت چگونه است و اعمال آدمیان به چه صورت بایگانی می‌شود؟ آیا فرشتگان با قلم و مداد بر روی کاغذ می‌نویسند که نماز خواند و یا مرتکب گناه شد و سپس دربارهٔ کیفیت عمل و نیت عامل و ارزشمندی آن گواهی می‌دهند؟

بر اساس آیات قرآن کریم و روایات، به نظر می‌رسد که ثبت اعمال به گونه‌ای دیگر است. برای روشن شدن بحث،

تعابیری را که قرآن کریم دربارهٔ ثبت اعمال و کیفیت آن بیان کرده است، مرور می‌کنیم. قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ⋆ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ﴾ [10]

به یقین ما انسان را آفریدیم و آنچه را که نفسش بدو وسوسه می‌کند، می‌دانیم. و ما به او از رگ گردن نزدیک‌تریم. آن‌گاه که دو [فرشته] مأمور دریافت از سمت راست و چپ او، در حالی که به مراقبت نشسته‌اند، [اعمالش را] دریافت می‌کنند.

در آیهٔ بعد می‌فرماید:

﴿ مَّا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ [11]

هیچ سخنی را بر زبان نیاورد؛ جز آن که مراقبی آماده نزد او حضور دارد.

هر چند این تعبیر به صراحت در قرآن کریم بیان نشده است، اما قرآن کریم از دیدن و مشاهدهٔ اعمال در روز قیامت سخن می‌گوید و لازمهٔ دیدن این است که دست‌کم صورتی از عمل وجود داشته باشد و به بیان دیگر از کردار انسان تصویربرداری شده باشد. قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ * و من يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شرّاً يره﴾ [12]

پس هر کس به اندازه ذره‌ای کار نیک انجام دهد، [در روز قیامت] آن را خواهد دید و هر کس به قدر ذره‌ای کار زشت مرتکب شده باشد، آن را خواهد دید.

بنابراین، تردیدی نمی‌ماند که اعمال ما به گونه‌ای در پرونده درج می‌شود که قابل شهود باشد و پایین‌ترین درجهٔ چنین ثبتی، تصویربرداری از آن است. قرآن کریم در سورهٔ جاثیه می‌فرماید:

﴿ هَذَا كِتابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ [13]

این کتاب ما است که با شما به حق سخن می‌گوید؛ ما آنچه را که شما انجام می‌دادید، نسخه‌برداری می‌کردیم.

نورانیت عمل

برخی روایات از نورانی بودن و یا ظلمانی بودن اعمال حکایت دارند؛ گویا کردارهای انسانها به دو گونه دریافت می‌شود؛ به بیانی دیگر، نیت، اخلاص و درجهٔ معرفت افراد در میزان ارزش و نورانیت اعمال به گونه‌ای مستقیم نقش دارد و اعمالی که مبتنی بر هوای نفس و خودنمایی و یا جهالت باشد، ارزشی در خور توجه نخواهد داشت. روایت زیر از امام صادق (علیه السلام) گویای این مطلب است:

عن أبي بصير قال: سمعتُ أبا جعفرٍ (ع) يقولُ: ... إنّ الصَّلاةَ إذا ارْتَفَعَتْ في أوَّلِ وَقتِها إلى صاحِبِها وهِيَ بَيضاءُ مُشرِقَةٌ تقولُ: ﴿ حَفِظْتَني حَفِظَكَ اللّهُ﴾ وإذا ارْتَفَعَتْ في غَيْرِ وَقْتِها بِغَيْرِ حُدُودِها رَجَعَتْ إلى صاحبِها وهِيَ سَوْداءُ

مُظْلِمَةٌ تقولُ: ﴿ ضَيَّعْتَني ضَيَّعَكَ اللّٰهُ﴾. [14]

ابوبصیر از امام صادق (ع) نقل می‌کند که فرمودند: «... همانا نماز هنگامی که در اول وقتش از جانب صاحبش بالا رود، در حالی که سفید و درخشان است، می‌گوید: "مرا حفظ کردی، پس خدا تو را حفظ کند" و هنگامی که در غیر وقتش و بدون رعایت حدود شرعی بالا رود، در حالی که سیاه و تیره و تار است، می‌گوید: "تباه کردی من را، پس خدا تو را تباه کند".»

حاصل اینکه اعمال انسان با تمام مشخصات ثبت و ضبط می‌گردد. اما هنوز دو پرسش باقی مانده است: نخست اینکه محل ثبت کجا است و دیگر اینکه این پرونده در قیامت چگونه ارائه خواهد شد.

ج ـ چگونگی ارائهٔ نامه اعمال
قرآن کریم می‌فرماید:

و هر انسانی، پرونده‌اش را بر گردنش آویخته‌ایم و روز قیامت کتابی را برای او بیرون می‌آوریم که آن را گشوده می‌بیند. به او می‌گوییم: «کتابت را بخوان؛ کافی است که امروز خود حسابگر خویش باشی.»[15]

پروندهٔ افراد بشر به سه شکل به آنها داده می‌شود: از سمت راست، از سمت چپ و از پشت سر. قرآن کریم دربارهٔ کسانی که پروندهٔ خود را از سمت راست دریافت می‌کنند، می‌فرماید:

﴿ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ * إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسَابِيَهْ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ * فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ * قُطُوفُها دانِيَةٌ * كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئاً بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾ [16]

پس کسی که نامه اعمالش را از سمت راستش دهند، فریاد می‌زند که: «هان، پروندهٔ مرا بخوانید، من خود چنین فکر می‌کردم که حساب اعمالم را می‌بینم». پس او در یک زندگی رضایت‌بخش قرار خواهد گرفت؛ در بهشتی عالی‌رتبه که میوه‌هایش در دسترس است. [به آنها گفته می‌شود:] «بخورید و بیاشامید. گوارا بادتان، در برابر اعمالی که در ایام گذشته انجام داده‌اید».

و دربارهٔ کسانی که پروندهٔ خود را از سمت چپ دریافت می‌کنند، می‌فرماید:

﴿ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتابِيَهْ * وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ * يَا لَيْتَها كانَتِ الْقَاضِيَةَ * مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ * هَلَكَ عَنِّي سُلْطانِيَهْ * خُذُوهُ فَغُلُّوهُ * ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ * ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ * إِنَّهُ كانَ لا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ * وَلا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ * فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنا حَمِيمٌ﴾ [17]

اما کسی که پروندهٔ اعمالش را از سمت چپش دهند، می‌گوید: «ای کاش هرگز پرونده‌ام را به من نمی‌دادند و نمی‌دانستم حساب من چیست. ای کاش با مردن و خاک شدن کار ما تمام شده بود. اموال من دردی از من دوا نکرد. سلطه و قدرتم نیز از کفم رفت.» [ندا برآید که:] «او را بگیرید و در بند و زنجیرش کنید، سپس او را در دوزخ بیفکنید. بعد او را به زنجیری که هفتاد زراع است ببندید؛ زیرا او هرگز به خدای بزرگ ایمان نمی‌آورد و بر اطعام درماندگان تأکید نمی‌کرد؛ از این رو امروز در اینجا یار غمگساری ندارد».

خداوند متعال در سورهٔ انشقاق دربارهٔ کسانی که پروندهٔ آنها به دست راستشان و از پشت سرشان داده می‌شود، می‌فرماید:

﴿ فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ * فَسَوْفَ یُحَاسَبُ حِسَاباً یَسِیراً * وَیَنْقَلِبُ إِلَی أَهْلِهِ مَسْرُوراً﴾ [18]

پس آن کس که پروندهٔ اعمالش از سمت راستش داده شود، به زودی و به آسانی اعمالش وارسی می‌گردد و با مسرت خاطر به اهل و خانواده‌اش می‌پیوندد.

﴿ وَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ * فَسَوْفَ یَدْعُوا ثُبُوراً * وَیَصْلَی سَعِیراً * إِنَّهُ کانَ فِی أَهْلِهِ مَسْرُوراً * إِنَّهُ ظَنَّ أَن لَّن یَحُورَ * بَلَی إِنَّ رَبَّهُ کانَ بِهِ بَصِیراً﴾ [19]

و اما آن کس که پروندهٔ اعمالش را از پشت سرش بدهند، دیری نمی‌گذرد که فریاد برمی‌کشد که: «وای بر من [که هلاک شدم]» و در برابر شعله‌های آتش قرار می‌گیرد. این همان کسی است که در دنیا در میان خاندانش [در راه کفر و گناه] شادمان بود. او تصور می‌کرد که هرگز [در قالب تن] باز نخواهد گشت. بله، [او بازگشت و] پروردگارش او را زیر نظر داشت.

با توجه به آیات سوره‌های حاقه و انشقاق روشن می‌شود که تنها یک دسته اهل نجات هستند و راهی بهشت می‌شوند و آنان همان کسانی هستند که پروندهٔ اعمالشان را از سمت راستشان به آنها می‌دهند.[20]

قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ﴾ [21]

آن روز که نامه اعمال مردم گشوده می‌شود.

نامه اعمال در این جهان ملفوف و پیچیده است و در معاد منشور و باز می‌شود. در دنیا کسی از آن خبر ندارد و حتی اعمال گذشتهٔ انسان برای خودش پوشیده است؛ از این رو هر کسی با دیدن نامه اعمال خود در روز قیامت خواهد گفت: «چه نامه‌ای! هر خرد و کلانی را در آن شمرده و به حساب آورده‌اند، حتی شوخی و جدی به نگارش درآمده و گناهان کوچک و بزرگ در آن ثبت شده است.[22]

2. کتاب امتها
پیش‌تر گفتیم که قرآن کریم در بحث از قیامت از سه کتاب سخن می‌گوید و مفسران بزرگ نیز این نکته را یادآور شده‌اند؛ چنان‌که در کتاب معاد در قرآن[23] آمده است:

از دیدگاه علامه طباطبایی از ظواهر آیات قرآن کریم چنین به دست می‌آید که در قیامت سه کتاب وجود دارد:

الف ـ کتابی که به همهٔ انسانها مربوط است؛ چنان‌که آیهٔ «وَوُضِعَ الْکِتَابُ» بر آن دلالت دارد.

ب ـ کتابی که کردار هر امت در آن ثبت می‌شود: ﴿ کُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَی إِلَی کِتابِهَا﴾؛[24] هر امتی به نامه اعمالش فرا

خوانده می‌شود.

ج ـ کتابی که ویژهٔ هر انسان است: ﴿ وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیَامَةِ كِتَاباً یَلْقَاهُ مَنْشُوراً[25]﴾ [26]

تاکنون دربارهٔ کتاب فردی و نامه اعمال شخصی سخن گفتیم و جوانب گوناگون آن را بررسی کردیم. اینک به بررسی کتاب امتها می‌پردازیم. قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ وَیَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ یَوْمَئِذٍ یَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ * وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جاثِیَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتابِهَا الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ * هَذا كِتابُنَا یَنْطِقُ عَلَیْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ [27]

مالکیت و حاکمیت آسمانها و زمین از آن خدا است؛ و آن روز که قیامت برپا شود، اهل باطل زیان می‌بینند. در آن روز هر امتی را که بنگری به زانو درآمده است. هر امتی به سوی کتابش فرا خوانده می‌شود. امروز سزای دستاوردتان را می‌بینید. این کتاب ما است که به راستی و درستی با شما سخن می‌گوید. ما هر آنچه را شما انجام می‌دادید، نسخه‌برداری می‌کردیم.

آراء مختلف در چیستی کتاب امتها
در اینکه منظور از کتاب امتها چیست، آرای گوناگونی مطرح شده است که از جمله مهم‌ترین آنها موارد زیر است:

الف ـ کتاب اعمال امتها که نسخه‌برداری شده است.[28]

ب ـ کتابی که بر پیامبر آن قوم نازل شده است و پیروان او دربارهٔ چگونگی عمل کردن به آن باید پاسخگو باشند.[29]

ج ـ احتمال دیگری که به نظر می‌رسد این است که منظور از «امتها» در این آیه پیامبران نیستند، بلکه «امتهای ابرار» و «امتهای فجار» هستند که در آیاتی دیگر از آنها یاد شده است.

قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ كَلَّا إِنَّ كِتابَ الفُجَّارِ لَفِی سِجِّینٍ * وَمَا أَدْراكَ مَا سِجِّینٌ * كِتابٌ مَّرْقُومٌ * وَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِینَ﴾ [30]

نه، هرگز [کسی را جا نمی‌گذارند] دفتر سرنوشت فاجران تبهکار در سجین دوزخ است، و چه دانی که «سجین» چیست؟! این دفتری رقم زده‌شده و سرنوشتی است حتمی، وای بر کافران تکذیب‌کننده در آن روز.

و دربارهٔ ابرار و نیکان می‌فرماید:

﴿ كَلَّا إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ * وَمَا أَدْراكَ مَا عِلِّیُّونَ * كِتابٌ مَّرْقُومٌ * یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ...﴾ [31]

نه چنان است که می‌پندارند. محققاً دفتر سرنوشت نیکان در «علیین» بهشت است، و چه دانی که علیون کدام است؟ دفتری است [که با اعمال آنان] رقم خورده و سرنوشتی است قطعی، مقربان درگاه حق شاهد آن هستند ...

.

با توجه به این آیات که برای هر کدام از «امت فجار» و «امت ابرار» دفتر سرنوشتی را مطرح می‌کند و یکی را در سجین و دفتر ابرار را در علیین می‌داند، گویا منظور از خوانده شدن هر امت به سوی کتابش این است که پس از رسیدگی به حساب و کتابها و روشن شدن وضعیت هر دسته، «امت فجار» را به سوی کتاب خود فرا می‌خوانند و چون کتاب سرنوشت آنها در سجّین است، در حقیقت آنها به سوی سجّین و جهنم فراخوانده می‌شوند و ناگزیر اجابت می‌کنند.

بدین ترتیب آنها به سوی سجّین رانده می‌شوند و البته این دفتر سرنوشت برگرفته از اعمال دنیای آنها است؛ و از این رو به آنها و همچنین به ابرار گفته می‌شود که: «این کتاب ما است که به درستی با شما سخن می‌گوید، ما از اعمال شما نسخه‌برداری می‌کردیم.»[32]

«امت ابرار» و طائفهٔ نیکان نیز به سوی دفتر سرنوشت خود که در علیین است، فراخوانده می‌شوند و آنها با شور و اشتیاق بدان‌سو می‌روند و در حقیقت آنها به سوی بهشت سوق داده می‌شوند.[33]

3. کتاب فراگیر
در آیات سورهٔ زمر، که فهرستی از مباحث قیامت در آن مطرح شده است، از کتابی خاص سخن رفته است؛ قرآن کریم می‌فرماید:

﴿ وَوُضِعَ الْكِتَابُ﴾

کتاب قرار داده می‌شود.

این کتاب با کتاب فردی و شخصی انسانها تفاوت دارد؛ زیرا اولاً نامه اعمال افراد بشر به آنها داده می‌شود و چنان‌که گذشت، این مسأله با واژهٔ «أُوتِيَ» بیان شده است، در حالی که در اینجا واژهٔ «وُضِعَ» به معنای قرار می‌گیرد، به کار رفته است. ثانیاً نامه اعمال در همه جای قرآن به انسانها اضافه شده است؛ چنان‌که می‌فرماید:

﴿ أُوتِيَ كِتَابَهُ﴾

کارنامه‌اش داده شود.

قرآن کریم یک بار دیگر از این کتاب فراگیر نام برده و دربارهٔ آن توضیح داده است:

﴿ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِراً وَلا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً﴾ [34]

و در قیامت کتاب گزارده می‌شود. پس مجرمان را می‌بینی که از آنچه در آن است، ترسان و هراسان‌اند و می‌گویند: «ای وای بر ما! این چه کتابی است که هیچ عمل کوچک و بزرگی را فرو نگذاشته مگر اینکه آن را به شمار آورده است؟!» و همهٔ اعمال خود را حاضر می‌بینند و پروردگارت به هیچ کس ستم نمی‌کند.

با توجه به نکات مطرح‌شده در این آیه، به نظر می‌رسد که این کتاب مخزنی کلی و عام از همهٔ امور است و همهٔ قوانین و معیارهای عدالت در قضاوت را دربردارد. پاداشها و کیفرها را مطرح می‌کند و چه بسا اعمال افراد بشر را هم، علاوه بر اینکه در پروندهٔ فردی آنها ثبت شده است، در خود بایگانی کرده است. مَثَلِ این کتاب همانند کامپیوتر مادر در یک سازمان است، که همهٔ اطلاعات سازمان در آن گردآوری می‌شود.

پی نوشت ها :

[1]. علامه حلی، باب حادی عشر، ص 280.

[2]. سورهٔ انفطار/ 12ـ 10.

[3]. سورهٔ اسراء/ 15 ـ 13.

[4]. سورهٔ نمل/ 47.

[5]. سورهٔ اعراف/ 131.

[6]. سورهٔ یس/ 18.

[7]. سورهٔ یس/ 19.

[8]. سورهٔ اسراء/ 13.

[9]. در تفاسیر قرآن شرح داده اند که چرا پروندهٔ اعمال، بر گردن انسان الصاق شده است.

[10]. سورهٔ ق/ 16 و 17.

[11]. سورهٔ ق/ 18.

[12]. سورهٔ زلزلت/ 7 و 8.

[13]. سورهٔ جاثیه/ 29.

[14]. ابو جعفر محمّد بن یعقوب،الکلینی؛الکافی، ج 3، ص 268.

[15]. سورهٔ اسراء/ 13 و 14.

[16]. سورهٔ حاقه/ 24 ـ 19.

[17]. سورهٔ حاقه/ 35 ـ 25.

[18]. سورهٔ انشقاق/ 9 ـ 7.

[19]. سورهٔ انشقاق/ 15 ـ 0 1.

[20]. تعبیر «سمت راست» برگرفته از تفسیر المیزان است؛ نظر صاحب المیزان این است که منظور از «میمنه» سمت راست است؛ محمّد حسین، طباطبایی؛ المیزان، ج 20، ص 402.

[21]. سورهٔ تکویر/ 10.

[22]. عبدالله، جوادی آملی؛ معاد در قرآن، ص 369.

[23]. نوشته آیت الله جوادی آملی.

[24]. سورهٔ جاثیه/ 28.

[25]. سورهٔ اسراء/ 13.

[26]. عبدالله، جوادی آملی؛ معاد در قرآن، ص 426.

[27]. سورهٔ جاثیه/ 29 ـ 27.

[28]. ابو علی فضل بن الحسن، طبرسی؛ مجمع البیان، ج 9، ص 80 ذیل آیهٔ بالا.

[29]. همان.

[30]. سورهٔ مطففین/ 10 ـ 7.

[31]ـ سورهٔ مطففین/ 21 ـ 7.

[32]. سورهٔ جاثیه/ 29.

[33]. سورهٔ زمر/ 73.

[34]. سورهٔ کهف/ 49.